

А хто не знає вірша «Мені однаково», цього безмірно-художнього твору, в якому гармонійно злилось почуте страдаючої людини і громадянина? Таких віршів не можемо почути від тих, кому всеодно, чи злії люди присплять і обкрадуть Україну чи ні, для яких важно тільки їхнє «я» і самота.

Шевченко – живий, реальний символ нашого народу. В його особі історія зареєструвала той стан нашої нації, в якому вона тоді перебувала. І Шевченко – ні одною рисою не зрадив самому собі, своїй селянській, народній історії. Гармонія життя і думаня його не порушена ні в який бік. Все, що дало життя нашому народови, всі болі, всі скарби його, все Шевченко побожно передав нам у своїх дитячих сльозах, у своїх кривдах наймита, в муках в'язня, в приниженні солдата, у своїх вогневих, болючих піснях кобзаря! Він єсть сам та Москалева криниця, з якої може пити всякий, кого мучить згага, хто йде тим тяжким степом, що називається життям. Велика ж слава, невмируча слава і честь нашому великому Страднику-Москалю!

РЕЦЕНЗІЇ

Микола Зимомря, академік (Дрогобич)
Наталія Науменко, проф. (Київ) *проф. (Київ)*

Креативне осмислення літературного процесу

(Ковалів Ю. Історія української літератури. Кінець XIX – початку XXI століть». (Т. 1 – 2). – К.: Академвидав, 2013).

Ювілей, пов'язаний з 200-річчям від дня народження Тараса Шевченка, викликав продуктивну активність літературознавців, спрямовану на осмислення явищ і тенденцій українського письменства. Увагу філологів привернули видання останніх років, зокрема, таких дослідників, як Олексій Сухомлинов («Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя XX століття»; 2012), Олександр Галич («Fiction I non

fiction у літературі: проблеми теорії та історії»; 2013), Оксана Гальчук («...Не минає міт!: Античний текст у поетичному просторі українського модернізму 1920-1930-х років»; 2013); Микола Ткачук («Українська література ХХ століття» (2014) та ін. В цьому контексті особливо вагомі праці І. Дзюби, І. Денисюка, М. Жулинського, М. Ільницького, Тамари Гундорової, Р. Радишевського, Р. Гром'яка, В. Марка, О. Астаф'єва, А. Гуляка, Т. Салиги, Я. Поліщука. Науковці прагнуть усебічно висвітлювати літературний процес в динаміці його розгортання, що треба вважати складною й концептуально новаторською проблемою, надто коли її автор вирішує одноосібно. Таке надзавдання поклав на меті Юрій Ковалів, відомий український літературознавець і педагог вищої школи. Останній штрих також важливий, бо йдеться про спробу написати підручник з історії українського письменства. Ім'я дослідника рекомендацій не потребує, бо в його доробку такі фундаментальні праці, як «Літературна герменевтика» (2008) та, у першу чергу, двотомна «Літературознавча енциклопедія» (2007). Про те, яким чином Юрій Ковалів прагне створити капітальне дослідження в десяти томах, зазначає у лаконічній передмові Василь Теремко: «Не кожен наважиться на такий задум і таку працю. І не тільки через необхідність багатовимірно утримати в полі зору панораму літературного життя, що розгорталося впродовж тривалого часу. І не лише через неминучість охоплення дослідницьким зором складних, драматичних або малопомітних і не цілком виразних його явищ».

«Не шкодує часу на читання, адже його на добрі справи обернеш і тим життя вічне здобудеш», – цей вислів Кирила Туровського лишається актуальним і сьогодні, в добу бурхливого розвитку інформаційних технологій, спонукуючи вчених до створення навчальної літератури нового покоління, а також до активної наукової роботи. Виступаючи в органічному зв'язку, ці два види духовної діяльності мають на меті навчити сучасного реципієнта наукових знань не лише ґрунтовно читати твір, а й давати йому належну оцінку.

Будь-яка нова книга для майбутнього читача – невідомість, таємниця, загадка, цікавинка. Надто ж тоді, коли це – нарис історії вітчизняного письменства, де йдеться про авторів, відомих читачеві здавна, але зчаста, на жаль, короткими, принагідними згадками в

критичній літературі, збірниках наукових праць та періодиці, інколи – з постійною переминою знаків.

Доктор філологічних наук Юрій Ковалів, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зважився на справжній дослідницький подвиг – написати історію української літератури від останніх десятиліть XIX ст. до сьогодення. Подібна спроба постає тому складною, що одноосібні розвідки про український літературний процес у всій його тягlostі з'являлися надто рідко упродовж XIX – XX століть: «История древней русской словесности» Михайла Максимовича (1839), «История литературы русской» Омеляна Огоновського (чотиритомна, 1887 – 1893), «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» І. Франка (1910), «История українського письменства» Сергія Єфремова (перше видання – 1911), «Українське письменство XIX ст.» Миколи Зерова (1927), різні «Исторії української літератури» – Михайла Возняка (незавершена тритомна, 1920 – 1924), Михайла Грушевського (незавершена шеститомна, 1923 – 1927), Миколи Гнатишака (незавершена, 1941), Дмитра Чижевського (1956). Проте... За майже півтора сторіччя в нашому письменстві відбулося стільки несподіваних і водночас трагічних колізій, що годі, здається, й спробувати досягнути їх баченням одного автора. Звідси, за словами теоретиків неоромантизму, й варто «долати протистояння непереборних опозицій», у яких одне перед одним постають минуще й вічне, просте й складне, пересічне й непересічне, зовнішнє й внутрішнє.

Під пером Ю. Коваліва історія української літератури останніх півтора століть уперше постає, приміром, словесникові-реципієнту в такому широкому обсязі фактографічного матеріалу та шляхів його наукової інтерпретації. Автор 10-томної історії поставив перед собою надзвичайно важливе, актуальне завдання – *осмислити в усій повноті літературний процес в Україні кінця XIX – початку XXI століть, показати нерозривний зв'язок поколінь та його виняткову роль у становленні українського письменства, подати новітнє бачення історії української літератури, звільнене від неправильних тлумачень та кон'юнктурних нашарувань.* Метою такої масштабної роботи, за власним зізнанням автора, стало *«показати просторово-часову панораму українського письменства як різногранної динамічної системи з її істотними*

характеристиками тут-і-зараз, з органічними спадкоємними зв'язками та імовірними перспективами в проекції тут-і-завжди».

Доцільно наголосити: Ю. Ковалів поєднує строге академічне літературознавство з досвідом університетської філології, розрахованої на діалогічність, вдається до синтезу наукових методів – компаративного, культурно-історичного, духовно-історичного, лінгвопсихологічного, феноменологічного, психоаналітичного, аналітико-психологічного, структурального, постструктурального, постколоніального, постіндустріального, деконструктивістського, в разі потреби використовує філософській концепції, але в основу текстуального й контекстуального аналізу покладено іманентні теоретико-літературні положення, завдяки чому на надзвичайно великому фактичному матеріалі утверджено головні закономірності розвитку українського письменства кінця XIX – початку XX століття і спрогнозовано його подальший поступ.

За влучним висловом відомого англійського культуролога А. Тойнбі, науковий пошук нагадує літак із реактивним двигуном. Імпульси, які отримує розум дослідника у процесі наукового пізнання, сприяють виникненню свого, власного імпульсу, який, своєю чергою, спричинює перехід від пасивної до активної форми світосприйняття, пробудження творчого, пізнавального інтересу. Справедливо зауважував В. Ізер у статті «Процес читання: феноменологічне наближення» щодо розуміння белетристичного твору: *«Будь-яке читання входить до нашої пам'яті і з часом затирається. Пізніше воно може знову відновитися і налаштуватися на різний тон, у результаті чого читач спроможний розвивати непередбачувані до того моменту зв'язки... Встановлюючи ці взаємодії між минулим, теперішнім та майбутнім, читач, по суті, змушує текст виявляти свою потенційну різноманітність зв'язків».*

Для свого проекту Ю. Ковалів добирає вдалу архітектуру, яка відбиває закономірний перехід від однієї художньої системи до іншої – від модернізму кінця XIX – початку XX ст. до нового, неназваного ще словом стилю сучасного українського письменства. Непересічний знавець герменевтики, він у теоретичних заувагах до майбутнього десяти томника подає таке положення: *«Першорядне значення відведено гадамерівській поради рухатися не до тексту*

(образ, твір, доробок, ідіостиль, стильова тенденція, напрям, період тощо), а від тексту, що підказує тільки йому властивий ключ прочитання, сприяє уникненню практики невласливих матриць на той чи той текст, поєднанню методів типологічних схожостей та ідіографії». Справді, подеколи складно знайти адекватний ключ прочитання твору, тобто бодай один художній твір малої форми, наприклад японське хоку. Тому доброї оцінки заслуговує робота Ю. Коваліва у прочитанні «від тексту» величезного періоду української літератури, багатого на персоналії й розмаїтого на факти, події, явища, тенденції та закономірності.

Явище розмаїття в доборі об'єктів та предметів дослідження й засобів наукової інтерпретації творчого доробку окремого письменника можна тлумачити як одну з ознак нинішнього «креативогенного» суспільства (за визначенням італійського соціолога С. Аріеті), ознаками якого є: доступ до засобів культури, різноманітність культурних груп і течій, прагнення не просто існувати, а досягти визначених цілей; вільний доступ до освіти; відсутність привілеїв для одних груп і упередженого ставлення до інших; інтелектуальна толерантність, взаємодія і співробітництво творчих особистостей, система нагород і заохочень.

Складність теоретичного осмислення, строкатість текстового матеріалу, варіативність джерельної бази зумовили Ю. Коваліва створити низку томів, присвячених загальному оглядові української літератури за конкретними періодами, аналіз творчості конкретних письменників та мікроаналіз їхніх творів.

Наразі об'єктом рецензування стали *перший і другий томи*, опубліковані 2013 р., об'єднані спільною назвою «У пошуках іманентного сенсу». У них розглянуто становлення й розвиток провідних течій українського модернізму у компаративній парадигмі «початку ХХ ст.», зокрема «Молодої Польщі» та російського Срібного віку, а також проаналізовано ключові риси модерного письма за стилями (неоромантизм, символізм, неореалізм, імпресіонізм, авангардизм і його модифікації) та літературними родами – лірика (1-й том), епос і драма (2-й том).

З моменту появи відомих нині у широких дослідницьких колах праць – «Дискурсу модернізму в українській літературі» Соломії Павличко (1997, 1999) та «ПроЯвлення Слова. Дискурсія

раннього українського модернізму» Тамари Гундорової (1997, 2009) – перший том рецензованого підручника виступає новим концептуальним оглядом письменства, спробою узгодити «модернізм» із «народництвом» та установити їхнє місце у літературному процесі кінця XIX – початку XX століть.

Задля реалізації цієї мети Ю. Ковалів по-новому прочитає тогочасні філософські й літературознавчі теорії (передусім психолінгвістичну концепцію О. Потебні, порівняльне літературознавство у висвітленні М. Драгоманова й І. Франка, філологічну школу В. Перетца), численні писемні твори, аналізує літературознавчу періодику (журнали «Нова громада», «Рідний край», «Українська хата»), послідовно утверджуючи *модернізм як «екзистенційний вибір української літератури»* (с. 131). Серед доказів суперечливості цього явища цілком несподіваною постає цитата з анонімного «Гімну модерністів», за яким «приховувався роздратований голос народника, що промовляв від імені модерніста»: «...Розіб'єм старі скрижалі / І напишем нові, власні! / *«Користуйсь життям сучасним, / Не дивись, що буде далі...»* / *Б'єм бандури без вагання, / Рвем стрічки, шматуєм вбрання...*» (с. 169).

Від обґрунтування головних стильових течій національного модернізму (декаданс, неоромантизм, символізм, неореалізм, імпресіонізм) та авангардизму (футуризм та експресіонізм) Ю. Ковалів розгортає перед читачем панораму української лірики перед модернізму та раннього модернізму. У цій панорамі знакові явища тогочасної поезії (доробок І. Франка, О. Маковея, Дніпровой Чайки, В. Самійленка, Лесі Українки, А. Кримського, О. Олеса, М. Вороного, П. Карманського, Б. Лепкого) органічно переплітаються з малодослідженими, як на сьогодні, іменами (Є. Мандичевський, І. Стешенко, О. Козловський, С. Яричевський, С. Чарнецький та ін.).

Малодослідженим поетам відведено й окремий підрозділ 1-го тому (с. 377 – 378); у ньому, зокрема, коротко розглянуто лірику М. Жука (імпресіоністичний за стилістикою вірш «Захмарилось небо...»). Але навіть цей побіжний нарис містить чимало засновків для подальшого дослідження, тим паче що в нинішній літературознавчій парадигмі особливу увагу приділяють мистецькій синестезії, а творчий доробок М. Жука – поета,

прозаїка, художника – є промовистим свідченням дієвості цього прийому в українському письменстві.

Як через перший, так і через другий том червоною ниткою проходить теза: епоха зламу століть наклала відбиток на світогляд українських письменників, що виявилось в посиленні їхньої уваги до зображення внутрішнього світу людини, розмаїтті розповідної структури, збагаченні поетичної семантики, лаконізмі викладу. Цей момент удало виокремив Ю. Ковалів, що й дало йому підставу зробити слушні висновки, які можна адаптувати й до малої (за авторською дефініцією – «малоформатної»), й до великої прози: *письменники нової генерації прагнули створити «щось» нове, відійшовши від класичної нарративної традиції. Це збагатило жанрову палітру української літератури, без чого її уявити неможливо* (с. 56).

Можна твердити: упорядковуючи другий том, особливо присвячені прозі розділи, Ю. Ковалів веде плідний творчий діалог із молодими науковцями першого десятиліття XXI ст., які, у силу притаманного їм «творчого неспокою» (М. Вавилов), виявляють дедалі сильніший інтерес до нового прочитання знакових явищ української малої прози та вивчення доробку мало- або й зовсім недосліджених письменників, зокрема новелістів. Це потверджує перелік дисертацій, на які посилається Юрій Іванович: «Символіка в образній структурі української новелістики кінця XIX – початку XX століть» Наталії Науменко, «Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини XIX століття» Вікторії Подзігун, «Творчість Якова Жарка: жанрово-стильові модифікації» Ірини Ципнятової, «Модерністський феномен Михайла Яцкова: канон та інтерпретація» Оксани Мельник, «Творчість Сильвестра Яричевського в українському літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.» Валентини Челбарах, «Творчість Євгена Мандичевського: жанрова природа і стильові доміанти» Юлії Потіпак, «Наративні принципи прози Михайла Яцкова» Олександра Ткачука, «Художня проза Антона Крушельницького: жанрово-стильові модифікації» Оксани Новицької, «Жанрові модифікації малої прози Л. Пахаревського» Галини Олександрової та ін. У зазначених працях відомі твори доцільно проаналізовано у зіставленні з маловідомими, повернуто в літературний обіг чималу кількість незнаних раніше архівних

відомостей та текстового матеріалу. Ю. Ковалів справедливо вбачає цінність зазначених дисертацій для нових досліджень національної літератури, тому охоче вводить їх матеріали до своєї 10-томної історії.

Аналогічну інтонацію творчого неспокою та подиву можливо відчутти й у розділах, присвячених драматургії. Драма, в силу своєї мистецької природи відтворення життєвих конфліктів у формі безпосередньої дії, є матеріалом для читання і для гри, тобто для відтворення літературних образів засобами іншого виду мистецтва – театру. Студіюючи специфічні риси української драми останньої третини XIX століття в аспекті синтезу власне драматургії й театрального мистецтва, Ю. Ковалів зазначає: *«Колоритні картини... концентрувалися на сюжетному розкручуванні певної інтриги, мали тричленну структуру: кохання молодих осіб, поява суперника, розв'язання конфлікту на користь молодят»* (с. 444), і на тлі цього професійний театр корифеїв видавався *«вершиною айсберга»* (с. 451). Тому у другому томі постають засновки до багатогранного дослідження як «театру корифеїв», так і «нової драми» часів раннього модернізму.

М. Вороний писав: новітня драма – «це драма почувань, докорів сумління, драма непокою, вагання волі, ляку і жаху; це страшливий образ кривавого бойовища в душі людини». Саме такими, за спостереженнями Ю. Коваліва, й були драми В. Винниченка, в яких розгорталася боротьба «індивідуума з самим собою». Зауважено, що побудовою своїх п'єс письменник переконливо показував крах вибудованих репрезентантами приписів нібито «нової», партійної моралі, яка суперечила загальнолюдським цінностям. Гострота внутрішнього конфлікту в його творах полягала в осуді аморальних ідей і їх носіїв. Ю. Ковалів доводить, що драми В. Винниченка, як і взірці «нової драми» у доробку Лесі Українки, позначені внутрішнім психологічним напруженням дії, і в цьому характерна особливість їхніх конфліктів.

Досліджуючи літературні твори, Ю. Ковалів узяв до уваги насамперед стильові концепти межі століть (неоромантизм, символізм, імпресіонізм, експресіонізм, футуризм) і, порівнюючи шляхи становлення лірики, прози та драматургії різних мистецьких течій, визначив спільні та відмінні риси індивідуального стилю

кожного з аналізованих авторів. Окрім значного обсягу розглянутого текстового матеріалу, позитивне враження справляє й оригінальна мова наукового викладу, в якій увагу привертають вдало дібрані засоби публіцистичного та художнього стилів.

Монографічна основа історії української літератури засвідчує високу інтелектуальну планку 10-томної історії, що не розпорошується навіть на прагматичній настанові цієї праці, частково ідентифікованій «посібником». Це засвідчує відкриту жанрову систему дослідження, що позначилося на структуруванні матеріалу, на який екстрапольовано концепцію становлення філолога ХХІ століття – висококваліфікованого фахівця в обраній галузі, носія рідної мови, творця новітнього наукового потенціалу. У кожному розділі рух наукової думки простежується від загального до конкретного і – навпаки, кожен розділ супроводжується блоком запитань до самоконтролю, які автор добирає, неначе вихоплюючи їх із живого літературного потоку:

«Охарактеризуйте образи народників-пасіонарійів у поезії П. Грабовського, Б. Грінченка, П. Куліша, О. Кониського та ін.», «Чому верлібр «Мамо-природо!..» І. Франка вважають першим зразком «наукової поезії» в українській літературі?», «Поясніть, як М. Семенко використав деконструкцію та мовну гру у своїх «скандальних» віршах» (т. 1), «Проінтерпретуйте тезу про глухі кути цивілізації» (на матеріалі прози І. Франка. – М. З., Н. Н.), «Виявіть специфіку творчої лабораторії Ольги Кобилянської», «Порівняйте варіанти драматичної поеми [Лесі Українки] «На полі крові», «Простежте художнє втілення інтертекстуального джерела в трагедії «Украдене щастя» в інтерпретації любовного трикутника», «Поясніть, чому комедія «Житейське море» мала сценічний успіх за відсутності в ній драматичного вузла» (т. 2).

Відтак ролі літературознавця, літературного критика, текстолога, мистецтвознавця та інші, що їх послідовно «примірятимуть» на себе читачі (студенти), зумовлять кращу їхню орієнтацію в писемному, фактографічному, термінологічному матеріалі й дозволять не розгубитися в «житейському морі» явищ, подій і постатей нашої літератури.

Автори цієї рецензії, частково втаємничені у подальші творчі задуми Ю. Коваліва, пов'язані із оглядами літератури ХХ – початку ХХІ століть, можуть із приємністю констатувати, що у

центрі уваги автора, поряд з письменниками-шістдесятниками (А. Дімаровим, П. Загребельним, Р. Іваничуком, Ю. Мушкетиком, Л. Талалаєм, Ліною Костенко, І. Драчем, Б. Олійником) опиняється «плем'я молоде та незнайоме», деякі представники якого тільки вперше здобулися на свою сторінку у всебічному історико-літературному дослідженні: К. Москалець, В. Медвідь, Є. Пашковський, Ю. Бедрик, С. Жадан, В. Слапчук, Євгенія Кононенко, Софія Майданська, а також численні молоді лауреати конкурсів «Гранослов» і «Смолоскип».

Усередині кожного періоду розвитку (межа XIX – XX століть, «Розстріляне Відродження», Мистецький Український Рух, доба шістдесятництва, межа XX – XXI ст.) органічно постає секвенція літературних родів – лірики, епосу та драми. Неймовірно великий обсяг історичного матеріалу, який ще належить опрацювати, склала література української діаспори від «Празької школи» до наших сучасників – письменників Нью-Йоркської групи.

Завдяки цьому майбутнє 10-томне видання перетворюється на широке семантичне поле з численними гіпонімами (персоналіями, творами, жанрами, стилями) та гіперонімами (періодами розвитку літератури), взаємодія яких скерована на виявлення сутності української літератури – унікального феномена світової культури.

А на завершення Юрій Ковалів подає настанову митцям і науковцям: *Проект авторського видання «Історія української літератури кінця XIX – початку XXI століть» не претендує на вичерпне розуміння й інтерпретацію історії української літератури з неминучими змінами у жанрово-стильовому аспекті, з появою на кожному етапі її еволюції нових типів художнього світобачення та щоразу відмінних ситуацій при збереженні сутності літератури як мистецтва Слова.*

Що ж, прагнемо дійти аргументованого висновку: новий авторський варіант історії української літератури кінця XIX – початку XXI ст. стане провідним орієнтиром у такому розумінні для фахівців різних поколінь та стилів наукового мислення. Проект авторського видання проф. Юрія Коваліва, зрозуміло, не претендує на вичерпне розуміння й інтерпретацію історії української літератури від кінця XIX – початку XX ст. з неминучими змінами у

жанрово-стильовому аспекті, з появою на кожному новому етапі її еволюції нових типів художнього світобачення та щоразу відмінних ситуацій при збереженні сутності літератури як мистецтва. Ідеться лише про один з вірогідних шляхів постійного наближення до істини, якої нелегко осягти. Тому тут неприйнятні так звані остаточні узагальнення, що містять фіксовані твердження, окреслені дикцією на сьогодні й майбутнє. Адже літературний процес – це динамічний дискурс, що передбачає різні версії авторських чи колективних історій.

Михайло Роман, проф. (Пряшів, Словаччина)

Дискурс розкриття образів крізь призму парадигми часу й життя

(Зимомря Микола. Час і життя. – Дрогобич: Посвіт, 2012.- 646 с.)

Нашу розмову про книжку «Час і життя» Миколи Зимомрі, доктора філологічних наук, професора Дрогобицького університету імені Івана Франка, хочеться розпочати словами Олександра Довженка «Велике діло – добре слово. Воно часом дорожчає від усього, від усяких ліків, від багатств і потрібне людині як хліб і мед, як жива вода», бо вони цілком в'яжуться зі змістом вище згаданої книги.

Рецензована монографія відкривається відомими рядками Тараса Шевченка: «Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою. Ходімо ж, доленько моя!». Вона складається з есе, нарисів, літературних портретів, наукових розвідок та інтерв'ю. Все це про життя і творчість 80 представників української культури – зокрема літературознавців-педагогів, поетів, прозаїків, перекладачів, фольклористів, музикантів, співаків, істориків, священників, художників, лікарів, математиків, фізиків минулих століть і, зокрема, ХХ століття. Це люди, з якими авторові книги довелося не лише зустрічатися, але й співпрацювати; це люди, які викликали у нього незабутні враження і, на його думку, заслуговують, щоб про них знав увесь світ. Читаєш портрет за портретом і диву не наберешся, звідки наш автор набрав стільки знань, енергії, часу,